

कार्यकारी सारांश

१. परिचय

प्रस्तावित वितरण प्रणाली स्तरोन्नती तथा विस्तार आयोजना (Distribution System Upgrade and Expansion Project) ले विद्युत वितरण प्रणालीको क्षमतालाई वृद्धि र विस्तार गर्दै विश्वसनीय तवरबाट जनताहरू माझ सहज विद्युत आपूर्ति गर्ने लक्ष्य लिएको छ। वितरण प्रणालीको विकास र विस्तारले यस क्षेत्रका जनताहरूको जीवनस्तर सुधार गर्दै आर्थिक क्रियाकलापहरूमा वृद्धि गर्ने छन् भने पेट्रोलियम पदार्थ र दाउरा प्रयोगमा रहेको निर्भरतालाई कम गर्नेछ। “सन् २०२५ सम्ममा सबै स्थानीय तहका घरधुरीका लागि जनताको आवश्यकता अनुसार सहज विद्युत उपलब्ध गराउने” नेपाल सरकारको कार्यक्रम लाई सहयोग गर्न एसियन इन्फ्रास्ट्रक्चर इन्भेस्टमेन्ट बैंक (Asian Infrastructure Investment Bank) ले सबस्टेसन तथा वितरण लाइन निर्माणका लागि आवश्यक ऋण सहयोग उपलब्ध गराएको छ।

प्रस्तावित समाईला सबस्टेसन (Samaila Substation) कर्णाली प्रदेश, जाजरकोट जिल्लाको कुशे गाउँपालिका वडा नं ७ थिन्केथलामा अवस्थित छ । यो कुदु-समाईला विद्युत वितरण लाइन उप-आयोजना (Kudu-Samaila Electricity Distribution Line Subproject) को हिस्सा हो। कुदु-समाईला वितरण लाइन जाजरकोट जिल्लाको भेरि नगरपालिकाको वडा नम्बर २, ३, ४, ५, ११, १२, १३ र कुशे गाउँपालिकाको वडा नम्बर ५, ७ हुदै जान्छ। नेपाल विद्युत प्राधिकरणले थिन्केथलामा १ MVA क्षमताको ३३/११ kV समाईला सबस्टेसन निर्माण गर्न प्रस्ताव गरेको छ।

२. पुनर्बास कार्ययोजनाको उद्देश्य

पुनर्बास कार्ययोजनाको मुख्य उद्देश्य आयोजनाको कारण प्रभावित क्षेत्रका व्यक्ति र समुदायहरूमा पर्न सक्ने सम्भावित प्रतिकूल प्रभावहरूलाई कम गर्नु हो। यसले प्रभावित व्यक्तिहरूमा परेको कुनै पनि नकारात्मक प्रभावलाई कम गर्ने लक्ष्य राख्दछ। पुनर्बास योजनाका उद्देश्यहरू निम्न रहेका छन् ।

- आयोजनाबाट प्रभावित निजी र सामुदायिक स्रोतहरू पहिचान गर्नु ।
- प्रभावित घरपरिवारको पुनर्स्थापनाका लागि आवश्यक क्षतिपूर्ति अधिकारको खाका तयार गर्नु ।
- आयोजनाबाट प्रभावित व्यक्ति र घरपरिवारको संख्या पहिचान गर्नु ।

- क्षतिपूर्ति, पुनर्बास र पुनर्स्थापना लागत अनुमान गर्नु ।

३. पुनर्बास योजना निर्माण विधिहरू

एसियन इन्फ्रास्ट्रक्चर इन्भेस्टमेन्ट बैंक (AIIB), नेपाल सरकारको जग्गा अधिग्रहण ऐन, नेपाल सरकारका अन्य ऐन र नीतिहरूका आधारमा पुनर्बास कार्ययोजना तयार गरिएको हो। पुनर्बास कार्ययोजना तयारीको विधिको रूपमा साहित्य समीक्षा, क्याडस्ट्रल सर्वेक्षण, सम्पत्ति नोकसानको सूची, जनगणना, सामाजिक-आर्थिक सर्वेक्षण, सार्वजनिक परामर्श र मुख्य सूचनादाताहरूसँगको अन्तरक्रिया समावेश छ।

४. जग्गा अधिग्रहण र पुनर्बासको दायरा

यस पुनर्बास कार्ययोजनाले समाईला सबस्टेशन निर्माण गर्ने क्रममा हुने प्रभावहरूलाई समावेश गर्दछ। नेपाल विद्युत प्राधिकरणले सबस्टेशन निर्माण गर्न प्रस्ताव गरेको समाईला सबस्टेशन जाजरकोट जिल्लाको कुशे गाउँपालिकाको थिन्केथलामा अवस्थित छ। सबस्टेशन निर्माण गर्नको लागि ३ जना व्यक्तिहरूबाट जम्मा ७,७४४.२८ वर्ग मिटर निजी जग्गा अधिग्रहण गर्नुपर्नेछ। आयोजनाद्वारा प्रभावित हुने जग्गा जम्मा तीन घरपरिवारको स्वामित्वमा रहेको र ती जग्गाधनीहरूले क्षतिपूर्ति तालिका अनुसार प्रतिस्थापन लागत सहितको जग्गाको मुआब्जा र आवश्यकता अनुसार अन्य सहायताहरू प्राप्त गर्नेछन्। प्रभावित जग्गा खेती नगरिएको खाली जग्गा हो। सबस्टेशनको क्षेत्रमा खेतीपाती नभएकाले कृषि बालीमा कुनै असर नपर्ने अनुमान गरिएको छ तथा सबस्टेशनको निर्माण कार्यले सार्वजनिक सम्पत्ति र स्रोतहरूलाई असर गर्नेछैन। छलफलको क्रममा स्थानीय सरोकारवालाले पनि सार्वजनिक सम्पत्ति र स्रोतसाधनमा कुनै नकारात्मक असर नपरेको बताएका छन् ।

५. सामाजिक-आर्थिक अवस्था

आयोजनाबाट कुल तीन घरपरिवार प्रभावित हुनेछन्। पुनर्बास कार्ययोजना निर्माणको लागि सर्वेक्षण गरिएको घरधुरीको जम्मा जनसङ्ख्या १९ रहेको छ। कुल जनसङ्ख्या मध्ये ४७.३७ प्रतिशत १६ देखि ६० वर्ष उमेर समूह भित्रका वा आर्थिक रूपमा सक्रिय जनसङ्ख्या छन्। आयोजनाद्वारा प्रभावित सम्पूर्ण परिवारहरू ब्राह्मण/क्षेत्री समुदायका छन्। आयोजनाद्वारा प्रभावित जनसङ्ख्याको साक्षरता दर ८६.६७

प्रतिशत रहेको छ जुन सो जिल्लाको जिल्ला साक्षरता दर (७५.५० प्रतिशत) र राष्ट्रिय साक्षरता दर (प्रतिशत ७६.२५) भन्दा उच्च हो । आयोजनाद्वारा प्रभावित जम्मा तीन घरपरिवार मध्ये क्रमशः पहिलो घरको घरमुलीको पेसा व्यापार, दोस्रो घरको घरमुलीको पेसा कृषि, र तेस्रो घरको घरमुलीको पेसा ज्यामी रहेको छ । आयोजनाद्वारा प्रभावित जनसंख्या मध्ये कृषिमा ३३.३३ प्रतिशत, मजदुरमा १३.३३, सेवामा ६.६७ र व्यापार-व्यवसायमा ६.६७ जनसङ्ख्या आबद्ध रहेको छ। त्यसैगरी विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या ४० प्रतिशत छ।

आयोजनाद्वारा प्रभावित घर परिवारद्वारा भोगचलन गरिएको औसत जग्गा १.१९ हेक्टर रहेको छ। आयोजनाद्वारा प्रभावित घर परिवारको औसत वार्षिक घरायसी आम्दानी रु ३,१०,०००/- रहेको छ। खरिद शक्ति क्षमता (Purchasing Power Parity) को आधारमा नेपालको घरायसी गरिबी स्तरको आय अनुमानित रु. ३,९५,४६१ (पन्ध्रौं योजना, २०२०) हो। प्रभावित घर परिवार राष्ट्रिय गरिबीको स्तरभन्दा मुनि रहेको पाईएकोले यी घर परिवारलाई जोखिम समूहको रूपमा वर्गीकरण गरिएको छ। प्रभावित परिवारहरूले क्षतिपूर्ति तालिकामा उल्लेख गरिए अनुसार Vulnerable Support Allowance पाउनेछन्। घरायसी आयमा कृषि क्षेत्रको योगदान ४.८४ प्रतिशत रहेको छ। त्यसैगरी गैरकृषि क्षेत्रको योगदान ९५.१६ प्रतिशत रहेको छ । औसत वार्षिक घरायसी खर्च ने रु. १,३५,६६७/- रहेको छ। आयोजनाद्वारा प्रभावित सम्पूर्ण परिवारले बाँझो जग्गा गुमाउनेछन्। जग्गा गुमाएको परिणाम स्वरूप आयोजनाद्वारा प्रभावित परिवारको जीविकोपार्जनमा खासै परिवर्तन आउने छैन।

६. सार्वजनिक छलफल

पुनर्बास कार्ययोजना निर्माणको क्रममा सरकारी कार्यालयहरू जस्तै: जिल्ला प्रशासन कार्यालय, जिल्ला नापी कार्यालय, जिल्ला मालपोत कार्यालय लगायत सम्बन्धित सरकारी अधिकारीहरू र पालिका लगायत स्थानीय सरकारका निकायहरूद्वारा प्रभावित क्षेत्रमा स्थलगत अवलोकन र स्थानीयहरूसँग छलफलहरू गरिएको थियो। सबस्टेसन क्षेत्रमा पर्ने थिन्केथलामा जम्मा दुईवटा छलफल बैठक सम्पन्न भएको थियो। आयोजनाद्वारा प्रभावित घरपरिवारसँगको छलफलमा जम्मा तीन जना पुरुष सदस्यहरूको उपस्थिति रहेको थियो । प्रस्तावित सबस्टेसन क्षेत्र नजिकका स्थानीय वासिन्दाहरूसँगको छलफल बैठकमा जम्मा ३३ महिला र ३ पुरुष गरी ३५ जनाको सहभागिता रहेको थियो। जग्गा धनिहरूले

प्रतिस्थापन लागतमा प्राप्त हुने क्षतिपूर्ति समयमै प्राप्त गर्न चासो देखाएका थिए भने स्थानीय जनताले आयोजनामा सहयोग गर्ने प्रतिबद्धता पनि जनाएका थिए। बैठकमा स्थानीय जनताले निर्माण अवधिमा रोजगारीको अवसर पाउनु पर्नेमा बिषयमा चासो देखाएका थिए।

७. गुनासो निवारण संयन्त्र

आयोजना स्तरमा मुआब्जा सम्बन्धी समस्याहरूको सम्बन्धमा आयोजनाबाट प्रभावित जनताका गुनासोहरू प्राप्त गर्न, मूल्याङ्कन गर्न र सहजीकरण गर्न गुनासो निवारण संयन्त्र स्थापना गरिनेछ। आयोजनाद्वारा प्रभावित जनतालाई उनीहरूको अधिकार र अधिकार प्राप्त गर्ने प्रक्रियाहरूबारे पूर्ण रूपमा सचेत गराइनेछ । यस आयोजनामा तीन तहको गुनासो निवारण संयन्त्र को रूपरेखा निर्माण गरिएको छ। आयोजनाद्वारा प्रभावित पालिकामा पहिलो तहको गुनासो निवारण संयन्त्र स्थापना गरिनेछ । पालिकासँगै वडा कार्यालयमा समेत गुनासो पेश गर्न सकिनेछ । यदि पहिलो स्तरमा गुनासो समाधान हुन नसकेमा गुनासो दायर गर्ने व्यक्तिलाई साइट-इन्जिनियरले गुनासो आयोजन प्रमुख समक्ष पठाइएको छ भनि सूचित गर्नु पर्नेछ । यदि दोस्रो स्तरमा गुनासो समाधान हुन सकेन भने जिल्लाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई तेस्रो तहको गुनासो निवारण समिति सक्रिय गर्न अनुरोध गरिनेछ। यदि आयोजनाद्वारा प्रभावित व्यक्ति तेस्रो स्तरको गुनासो निवारण संयन्त्रको निर्णयबाट सन्तुष्ट नभएमा वा यसका प्रतिनिधिहरूबाट प्रतिक्रिया नआएमा, उजुरी दिईएको ३५ दिन भित्र आयोजना प्रभावित व्यक्तिले अदालतमा मुद्दा पेश गर्न सक्नेछन ।

८. कानूनी रूपरेखा

सबस्टेसन र वितरण लाइन निर्माणका लागि विभिन्न कानूनहरू आकर्षित छन् जस्तै: विद्युत् ऐन, जग्गा प्राप्ति ऐन र संविधानमा उल्लेखित सम्पतिको अधिकारको लागि स्वतन्त्र ऐनहरू । यसको अध्ययनका लागि केही नियमहरू पालना गर्नुपर्नेछ । जग्गा प्राप्ति ऐन २०३४, जग्गा लगायत अन्य भौतिक सम्पत्ति प्राप्तिको लागी मुख्य आधार हुनेछ। यस ऐनले देश भित्र गरिने अनैच्छिक (Involuntary) जग्गा अधिग्रहण गर्न दिशानिर्देशन गर्दछ। त्यसैगरी, पुनर्बास कार्ययोजना निर्माणको लागि एसियन इन्फ्रास्ट्रक्चर इन्भेस्टमेन्ट बैंकको वातावरण तथा सामाजिक रूपरेखा (Environment and Social Framework) सबैभन्दा महत्वपूर्ण कानूनी दस्तावेज मध्ये एक हो। वितरण

प्रणाली स्तरोन्नति तथा विस्तार आयोजना को वातावरण तथा सामाजिक व्यवस्थापन रूपरेखा (Environmental and Social Management Framework) अनैच्छिक पुनर्बासलाई सम्बोधन गर्नको लागि आवश्यक दस्तावेज हो।

९. क्षतिपूर्ति र सहायता

आयोजना प्रभावित जनताहरूलाई आयोजना कार्यान्वयन गर्दा हुने सबै प्रकारको क्षतिहरूको क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराइने छ । सम्पति अधिग्रहण र मूल्याङ्कन प्रक्रियाहरू जग्गा प्राप्ति ऐन २०३४ को प्रावधान अनुसार हुनेछ, साथै यो एसियन इन्फ्रास्ट्रक्चर इन्भेस्टमेन्ट बैंकको 'वातावरण तथा सामाजिक रूपरेखा' द्वारा निर्देशित हुनेछ। आवश्यक जग्गा अधिग्रहण गर्न मुल्यांकन प्रक्रिया र क्षतिपूर्ति निर्धारणको लागि जग्गा प्राप्ति ऐन २०३४ को प्रावधान लागु हुनेछ। उक्त प्रक्रियामा एसियन इन्फ्रास्ट्रक्चर इन्भेस्टमेन्ट बैंकको वातावरण तथा सामाजिक रूपरेखा पनि आकर्षित हुनेछ। आयोजना प्रभावित व्यक्तिहरूले आफ्नो गुमाएको जग्गाको अतिरिक्त अन्य प्रभावलाई सम्बोधन गर्न पुनर्स्थापनाका उपायहरू वा अन्य सहायताहरू उपलब्ध गराइनेछ।

१०. क्षतिपूर्ति र पुनर्बास

आयोजना प्रभावित घरपरिवारलाई प्रभावित निजी जग्गाको प्रतिस्थापन लागतमा मुआब्जा उपलब्ध गराइनेछ । आयोजनाबाट खेति नगरिएको बाँझो जग्गा प्रभावित भएको छ र प्रभावित जग्गाधनीको सोहि जग्गामा खेती गर्ने कुनै योजना छैन। तसर्थ, उक्त जग्गामा आयोजना कार्यान्वयन गर्दा कृषि बालीनालीको क्षति सम्बन्धि कुनै गुनासो रहने छैन। आयोजनाद्वारा प्रभावित परिवारको आय पुनर्स्थापनामा सहयोग गर्न Vulnerable Support Allowance उपलब्ध गराइनेछ। क्षतिपूर्ति र जोखिम सहयोग बाहेक पनि आयोजना प्रभावितहरूले निर्माण कार्य सन्चालन भइरहेको समयमा उक्त आयोजनामा काम गर्ने आफ्नो इच्छा भएमा उनीहरूको क्षमता अनुसार रोजगारीमा प्राथमिकता पाउनेछन।

११. पुनर्बासको बजेट

सारांशमा, पुनर्बास कार्ययोजना कार्यान्वयन लागतमा प्रभावित ब्यक्ति लाइ दिइने सम्पत्तिको क्षतिपूर्ति, पुनर्स्थापना लागत तथा अन्य आबश्यक वित्तीय सहायता रकम समावेश गरिएको छ । प्रभावित जग्गाको दर बुझ्न मालपोत कार्यालय, स्थानीय प्रमुख सूचनादाताहरु आदिहरूसँग परामर्श लिइएको थियो । प्रभावित जग्गा रहेको क्षेत्रमा जग्गा किनबेच गरेको प्रमाणहरु उपलब्ध थिएनन। स्थानीय सूचनादाताहरुले उपलब्ध गराएको जग्गाको दर बढी यथार्थपरक थियो र यसलाई जग्गाको मुआब्जा रकम अनुमान तथा निर्धारण गर्न प्रयोग गरिएको थियो। चालु आर्थिक वर्षको जिल्ला ज्याला दररेट अनुसार जीविकोपार्जन सहायता रकम अनुमान गरिएको थियो। समग्र अनुमानित पुनर्बासलागत रु १,०३,९४,८०५/- रहेको छ भने निजी जग्गा अधिग्रहण बापतको अनुमानित लागत रु. ८३,६३,८२२/- रहेको छ। Vulnerable Assistance को लागत रु. २,३७,६००/- रहेको छ। जीविकोपार्जन सहायता तालिमको लागत रु. १,३५,०००/- र पुनर्बासकार्य योजना कार्यान्वयन लागत रु. ७,३५,०००/- हो ।

१२. संस्थागत प्रबन्ध

आयोजना प्रमुखको मातहतमा रहेको आयोजना कार्यान्वयन इकाई (Project Implementation Unit) ले परामर्शदाताको सल्लाह अनुसार व्यवस्थापन प्रक्रियाहरुको लागि समग्र जिम्मेवारी लिनेछ । पुनर्बास सम्बन्धी कार्यहरु जस्तै भूमिअधिग्रहण र क्षतिपूर्तिका लागि ऊर्जा, जल स्रोत र सिंचाइ मन्त्रालयको आर्थिक व्यवस्थापनबाट हुन्छ र यसको लागि बजेट आयोजना कार्यान्वयन इकाई (Project Implementation Unit) मा जान्छ । पुनर्बास कार्ययोजनाको कार्यान्वयन सम्बन्धी समग्र जिम्मेवारी आयोजना प्रमुखमा रहनेछ। आयोजनाको दैनिक वातावरणीय तथा सामाजिक अनुगमन तथा स्थानीय तथा जिल्ला स्तरीय निकायहरूसँगको कामको समन्वय गर्नको लागि वितरण प्रणाली स्तरोन्नती तथा विस्तार आयोजना अन्तर्गत वातावरण तथा सामाजिक अनुगमन इकाई (Environment and Social Monitoring Unit) स्थापना गरिएको छ । जग्गा तथा निजी सम्पत्तिको क्षतिको क्षतिपूर्ति निर्धारण गर्न मुआब्जा निर्धारण समिति (Compensation Determination Committee (CDC)) गठन गरिनेछ। आयोजनासँग सम्बन्धित सामाजिक समस्याहरुलाई सम्बोधन गर्न गुनासो निवारण समिति (Grievance Readdress Committee (GRC)) स्थापना गरिनेछ। पुनर्बास कार्ययोजनाको कार्यान्वयनका लागि जिल्ला

प्रशासन कार्यालय, पालिका, मालपोत कार्यालय, भूमि नापी कार्यालय आदि जिल्ला स्तरीय निकायहरूसँग परामर्श लिइनेछ। ऋण सम्झौता पालनाको अनुगमनको लागि ऋणदाताको विशेष जिम्मेवारी हुनेछ।

१३. अनुगमन र मूल्याङ्कन

आयोजना प्रमुखद्वारा नेतृत्व गरिएको आयोजना कार्यान्वयन इकाई (PIU) र आयोजना सुपरिवेक्षण परामर्शदाता को सामाजिक सुरक्षा विशेषज्ञ आन्तरिक अनुगमनको लागि जिम्मेवार हुनेछन्। सम्पत्ति क्षतिको क्षतिपूर्ति, पुनर्बास र पुर्थापना सहयोगको वितरण, र आयोजनाबाट प्रभावित व्यक्तिहरूको पहिचान जस्ता क्रियाकलापहरू आयोजना कार्यान्वयनको समयमा संचालन गरिनेछ। कार्यान्वयन गर्ने निकायलाई मासिक पुनर्बासकार्य योजना कार्यान्वयन प्रगति प्रतिवेदन (Monthly Resettlement Action Plan Implementation Progress Report) पेश गर्ने परामर्शदाता संस्थाको सामाजिक सुरक्षा विशेषज्ञ (Social Safeguard Specialist) जिम्मेवार हुनेछ। कार्यकारी निकायले परामर्शदाता संस्थाको सामाजिक सुरक्षा विशेषज्ञको सहयोगमा पुनर्बास कार्ययोजना कार्यान्वयनको अर्धवार्षिक प्रतिवेदन एसियन इन्फ्रास्ट्रक्चर इन्भेस्टमेन्ट बैंकलाई पेश गर्नेछ। आन्तरिक अनुगमन अन्तर्गत भएका समग्र अनुगमन गतिविधिहरूको मूल्याङ्कन गर्न र पुनर्बासको लक्ष्य हासिल भएको छ वा छैन भनी निर्धारण गर्न बाह्य अनुगमन आवश्यक हुनेछ। स्वतन्त्र अनुगमन निकायले आयोजनाको बाह्य अनुगमन गर्नेछ। स्वतन्त्र अनुगमन निकायले पुनर्बास योजनाका लक्ष्यहरू हासिल भएको छ वा छैन भनी निर्धारण गर्नको लागि वार्षिक रूपमा बाह्य अनुगमन प्रतिवेदन एसियन इन्फ्रास्ट्रक्चर इन्भेस्टमेन्ट बैंकलाई पठाउनेछ र सो को प्रतिलिपी आयोजना कार्यान्वयन गर्ने निकायमा पठाउनेछ।